

FEKETE MUSZLIM, REAKCIÓS FORRADALMÁR

MALCOLM X FILOZÓFIÁJA

V E S Z P R É M Y L Á S Z L Ó B E R N Á T

Kevés olyan ellentmondásos és érdekesítő politikai gondolkodó és aktivista volt a 20. századi Egyesült Államokban, mint az idén májusban 95 éve született, és idén februárban 55 éve meggyilkolt Malcolm X. Malcolm X fekete–muszlim hitszónok, mozgalmár és publicista volt, akinek munkássága alig 12 évre korlátozódott, és aki igazán maradandót – mint látni fogjuk – talán csak életének utolsó egy évében alkotott. Közkeletűen őt tartják az „ellen-Martin Luther Kingnek”, hiszen a fekete polgárjogi mozgalom hőskorában Malcolm X a polgári engedetlenség mellett/helyett a fegyveres önvédelem, a gazdasági függetlenség és a fekete szeparatizmus szlogenjeit képviselte. Üzenetének jelentős része mai magyar konzervatív szemmel természetesen teljesen elvetendő: Malcolm X fajban és fekete felsőbbrendűségben gondolkodott, megvetette a nyugati társadalmat és a hidegháborúban nyíltan a Szovjetuniót és annak bábállamait támogatta. Gondolatiságának azonban volt egy szuverenitást, igazságosságot és hagyományos értékeket is támogató része, amely kétségtelenül megérdemli az elfogulatlan kritikát és revideálást.

RADIKÁLIS

Malcolm X 1925. május 19-én született a nebraskai Omahában Malcolm Little néven. Anyai nagyapja – nagyanyjának megerőszője – fehér férfi volt, ami Malcolm X szerint erősen meglátszott anyján és önmagán is. „A fehér erőszaktevő minden csepp vérért megtanultam gyűlölni, ami bennem van” – írta önéletrajzában. Édesapja baptista lelkész és egyben fekete nacionalista is volt, Malcolm X önéletrajza szerint erőszakos ember, aki megkeserítette tizenhárom gyermekének és nejének életét. Malcolm X azonban apjára a fekete öntudat pozitív példaként emlékezett, és nem kevés büszkeséggel jegyezte fel, hogy 1931-ben minden bizonnyal a Ku-Klux-Klan tagjai lökték villamos elé, mint ahogy annak két testvérét is fehér nacionalisták ölték meg. Édesanyja 1938-ban az örültek házába került. Malcolm X fiatalon megtanulta, mit jelent a szegény sors, a többségi társadalom rasszizmusa és az erőszak. „Mindig is meggyőződésem volt, hogy én magam is erőszak által fogok elpusztulni” – diktálta le nem sokkal halála előtt Alex Haley újságírónak, s mint látni fogjuk, ebben igaza is lett.¹

1 MALCOLM X: *Önéletrajz* [1965] ford. BART István – HERNÁDI Miklós, Európa, Bp. 1969. 20–21.

A fiatal Malcolm X New Yorkba kerülve bűnözőként tartotta el magát, a drog, a prostitúció, az erőszak és rablások – jelentős részben feketéket felémésztő – világa 1945-ben hét évre börtönbe juttatta. A börtönben társai csak „Sátánnak” nevezték, mely igen sokat elmond akkori magaviseletéről és vallással kapcsolatos nézeteiről. Malcolm X a börtönben hallott először Eliajah Muhammad (1897–1975) muszlim hitszónok Iszlám Nemzetéről (Nation of Islam), amely az iszlám és a fekete nacionalizmus sajátos keverékét képviselte. Muhammad saját magát nevezte Allah küldöttének, azt tanította, hogy a fehér ember maga az ördög, s hogy az iszlám a feketék vallása. Mindezt erős szociális üzenettel, nem kevés antiszemita demagógiával fűszerezte meg: vallásának egyik központi tétele volt, hogy a fehér fajt a bibliai Jákob (máshol a zsidók) alkották meg, hogy pusztítást végezzen a földön. Az Iszlám Nemzetének hívei polgári vezetéknevüket – melyeket általában a felmenőiket felszabadító fehér családtól örökölték – X-re cserélték, mely ősi, elveszett afrikai családnevekre utalt.²

Malcolm X a börtönből kikerülve az Iszlám Nemzetének egyik elsőszámú hitszónokává nőtte ki magát, keresztény- és nyugatellenes, valamint antiszemita és forradalmi üzeneteivel hamar az amerikai lapok kedvelt „főgonoszává” avanszált. Önéletrajzában hosszasan bosszankodott afelett, hogy az Iszlám Nemzete teljes mértékben tiltotta az alkoholt, a drogot, a bűnözést és a családon belüli erőszakot, továbbá hagyományos családmodellt támogatott, mégis támadta a konzervatív sajtó, s annyiban bizonyosan igaza volt, hogy a gettók és szegény külvárosok fekete lakói számára az Iszlám Nemzete sokszor a rendet, a megélhetést és a társadalmi védőhálót jelentette. Malcolm X szónoki sikerének fontos eleme volt, hogy – mint írta – „ismerte az utcát”.³

Malcolm X gondolkodásának központi eleme volt, hogy az amerikai fekete lakosságot akarata ellenére vitték a kontinensre, ahol több száz éve kizsákmányolják és erőszakosan elnyomják őket. (Ekkor az Egyesült Államokban még léteztek a faji szegregációt eröltető, 1965-ben eltörölt rasszista Jim Crow-törvények.) Malcolm X szerint tehát az amerikai feketék nem tartoztak polgári engedelmességgel egy olyan országnak, amely elnyomta őket. Véleménye szerint a feketéknek meg kellene térniük az iszlámhoz, és hosszú távon vissza kell térniük Afrikába. Mint 1964-es ghánai előadásában fogalmazott: „Nem vagyok amerikai [...] Húszmillió afrikai származású honfitársam sosem tapasztalta meg az »amerikai álmot«, csak az amerikai rémálmot”.⁴ Egy évvel korábbi amerikai beszédében pedig kijelentette, hogy a fehér-fekete együttélés „teljesen megbukott”, és „mivel nem tudnak [a fehér-]ek igazságot adni a négeknek ebben a házban, hát hagyjuk el ezt a házat, és menjünk haza”. Malcolm X ekkor frusztrációját fejezte ki, amiért az Egyesült

Államok nem adja oda a feketéknek „járó” vagyont – kárpótlást a rabszolgaságerért – és engedi haza népét Afrikába.⁵ Érdemes megemlíteni, hogy elképzelése némiképp hasonlított Herzl Tivadar *Zsidó államára*,⁶ és önéletrajzában Malcolm X is a feketék számára követendő példaként említette Izraelt.⁷ Ez azonban nem változtatott vállalt antiszemitizmusán: 1964-ben *Cionista logika* című, egyiptomi lapba írt cikkében kolonializmussal és kapitalista érdekek képviselésével vádolta a zsidó államot, teljesen elvitatva annak legitimitását.⁸

Gazdasági nézeteit vizsgálva Malcolm X nem mozdult el olyannyira az antikapitalizmus irányába, mint Martin Luther King – aki „demokratikus szocializmust” akart látni –, de neki is megvolt a maga kritikája a kapitalizmussal szemben. „Nincsen kapitalizmus rasszizmus nélkül” – mondta élete

Gazdasági nézeteit vizsgálva Malcolm X nem mozdult el olyannyira az antikapitalizmus irányába, mint Martin Luther King – aki „demokratikus szocializmust” akart látni –, de neki is megvolt a maga kritikája a kapitalizmussal szemben. „Nincsen kapitalizmus rasszizmus nélkül” – mondta élete

2 Uo. 242–246, 320.

3 Uo. 317–322, 377–379.

4 Malcolm X beszéde a Ghánai Egyetemen, 1964. május 13. <http://malcolmxfiles.blogspot.com/2013/07/university-of-ghana-may-13-1964_1.html>

5 Malcolm X előadása a Michigani Egyetem fekete diákszövetsége előtt, 1963. január 23. <<http://ccnmtl.columbia.edu/projects/mmt/mxp/speeches/mxt24.html>>

6 Theodor HERZL: *The Jewish State* [1896] Dover, New York, 1988. 83.

7 MALCOLM X: *Önéletrajz*. I. m. 400.

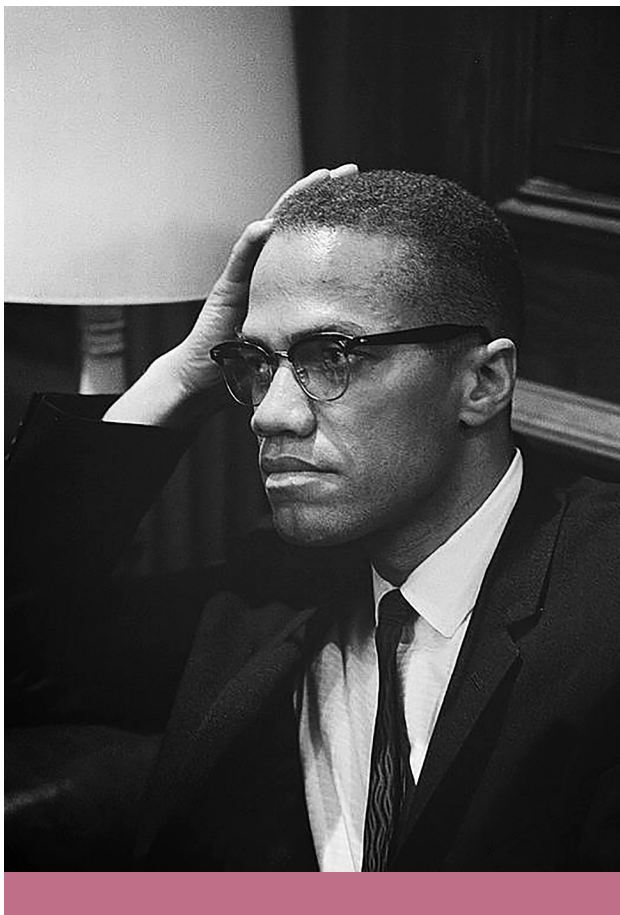
8 MALCOLM X: *Zionist Logic*. *The Egyptian Gazette*, 1964. szeptember 17. <<https://www.globalresearch.ca/zionist-logic-malcolm-x-on-zionism/12385>>

a feketék számára követendő példaként említette Izraelt

egyik utolsó interjújában.⁹ Malcolm X azonban nem a kapitalizmus eltörlését, hanem a feketék gazdasági sikereit akarta a piacon mind az Egyesült Államokban, mind pedig Afrikában. „A fekete nacionalizmus *self-help* [„önsegítés”, kb. csináld magad] eszme” – jelentette ki egy helyütt.¹⁰ Ilyen értelemben gondolkodása közelebb állt a kapitalizmust faji keretek közé szorítani kívánó fajvédőkhöz, mint a kommunistákhoz. Itt érdemes megjegyezni, hogy Malcolm X retorikájában ugyan élt a „fekete forradalom” kifejezéssel,¹¹ ám a hagyományos családmodellét és vállalkozást, vallásos életformát és nacionalista önérdet hangsúlyozó világnézetében természetesen volt valami eredendően reakciós. Az amerikai Kommunista Párt lapja, a *Worker* 1963-ban tisztázta is, hogy „a [fekete] muszlim szervezet és különösen Malcom X ultrareakciós erők”, „a leginkább ellenforradalmi erő[k] a mai néger közéletben”.¹²

NACIONALISTA

A liberális fekete vezetőket Malcolm X megvetette: hírhedt eszmefuttatásában különbséget tett a „házi” és „kerti néger” között. A „házi néger” a fehér ember „belső szolgálatra tartotta, több morzsát nyújtott neki asztaláról”. Ezért ők a fehér embert „jóságos úrnak” tartották. Malcolm X szerint a „kerti néger” nem kaptak ilyen „kiváltságos” bánásmódot, ezért megmaradt fekete öntudatuk. Beszédjeiben a liberális feketéket rendszeresen „házi négernek” nevezte.¹³ Malcolm X a fehér liberálisokat nagyobb veszélynek ítélte meg, mint a fehér konzervatívokat (vagy esetleg nyílt rasszistákat), mondván: utóbbiak legalább őszinték, míg előbbieket mézes-mazgallyal vezetik félre a feketéket. Önéletrajzában jellemző jelenetet osztott meg, amikor egy előadását követően egy liberális fehér lány megkérdezte tőle, hogy „mit tegyek?” Malcolm X válasza az volt, hogy „semmit”, mert – ezt már nem tette hozzá – nem hitt benne, hogy „léteznek jó fehér emberek is”. Mint írta, a fiatal lány sírva hazament.¹⁴ Fenti filozófiájukra építve az Iszlám Nemzete több alkalommal is kapcsolatot teremtett szélsőjobb-dali körökkel. 1961-ben Malcolm X a Ku-Klux-Klan tagjaival találkozott, arról biztosítva őket, hogy a zsidók mindkettőjük közös ellenfelei.¹⁵ Az Iszlám Nemzete kereste az Amerikai Náci Párt szövetségét is. A kép, amin George Lincoln Rockwell pártvezér horogkeresztes egyenruhájában a fekete bőrű muszlim tömeg közepén ül 1961. június 25-én, a korabeli elitellenes politikai formációk izgalmas metszéspontját mutatja.¹⁶

Malcolm X (eredeti nevén Malcolm Little, 1925–1965) egy évvel halála előtt (Marion S. Trikosko felvétele, Library of Congress)

9 Frederick D. HARPER: The Influence of Malcolm X on Black Militancy. *Journal of Black Studies*, 1971. június. 396.

10 MALCOLM X: *The Ballot or the Bullet*. 1964. április 12. <<http://malcolmxfiles.blogspot.com/2013/06/the-ballot-or-bullet-april-12-1964.html>>

11 MALCOLM X: *The Black Revolution*. 1963. június <<http://malcolmxfiles.blogspot.com/2013/06/the-black-revolution-june-1963.html>>

12 Stephen NORWOOD: *Antisemitism and the American far left*. Cambridge UP, Cambridge. 2013. 287.

13 MALCOLM X: *Önéletrajz*. I. m. 346.

14 Uo. 412. A jelenetet kiválóan filmesítették meg Spike Lee 1992-es *Malcolm X* című filmjében Denzel Washington főszereplésével.

15 Murray FRIEDMAN: *What went wrong? The creation and collapse of the Black-Jewish alliance*. Free Press, New York. 1995. 220.

16 Az eset hátterét jól összefoglalja: Tristin HOPPER: The weird time Nazis made common cause with black nationalists. *The National Post*, 2017. augusztus 24. <<https://nationalpost.com/news/the-weird-time-nazis-made-common-cause-with-black-nationalists>>

Malcolm X kapcsolatát a fekete polgárjogi mozgalomhoz az imént bemutatott elvek határozták meg. Mivel Malcolm X eleve nem hitt a demokratikus és jogi küzdelem lehetőségeiben, a polgárjogi mozgalmat ámtásnak, a fekete tömegek megvezetésének nevezte. Ennek ellenére megpróbált találkozót szervezni Martin Luther Kinggel 1963 nyarán, aki nem felelt a meghívóra. (A következő év tavaszán néhány percre véletlenül összefutott a két fekete vezető a Capitol Hillen, ahol egyetlen közös fotójuk is elcsattant, ám ez volt az egyetlen találkozásuk).

Politikáját 1964-es *Szavazócédula vagy töltény* című beszédében fektette le. Mint fogalmazott, „a fekete közösség Amerikában manapság robbanékonyabb, mint az oroszok összes atombombája”. Malcolm X szerint a feketék szavazatai juttatták a demokratákat a Fehér Házba, a párt mégsem tett eleget a feketék

szakított korábbi rasszizmusával

jogaiért, és ha valaki politikai hatalomra segít egy pártot, mely aztán nem tartja be ígéreteit, akkor az a valaki „politikai balek”. Ezért szerinte a feketék vagy szavazataik megvonásával lépésre kényszerítik a demokratákat, vagy megharcolnak szabadságukért.¹⁷ Malcolm X utóbbi szavai igen

jól jellemzik az erőszakkal való gyakori, felelőtlen hengegését. A *Life* magazin 1963 tavaszán ikonikus fotót közölt róla, amint egy M1 Carbine öntöltő gépkarabéllyal a kezében az utcát kémleli lakásából. Mint ekkor nyilatkozta, ő és felesége bárkit kész volt lelőni, aki családjukat fenyegetné.¹⁸

Itt érdemes utalni Malcolm X nyugati kultúrához való viszonyára. A nyugati államok történelme természetesen megérdemli a józan kritikát, a kérdés mindig az intenció és a kritika méltányossága. Malcolm X nyugati kolonializmust, rabszolgatartást és rasszizmust kritizáló sorai természetesen megalapozottak, akkor akut problémákra vonatkozó reflexiók voltak. Gondolkodásában azonban nem különösebben meglepő módon jelen volt a klasszikus nyugati kultúra elutasítása is. „A keresztény vallás összeegyeztethetetlen a néger” törekvésekkel, „a keresztényi szeretet a fehér ember szeretete” – idézte önéletrajzában méltatóan az Iszlám Nemzetének propagandáját.¹⁹ Máshol arra utalt, hogy Jézus Krisztus valójában fekete volt, és hogy 2000-re majd „minden gyerek a régi korok nagy embereinek valódi bőrszínét fogja tanulni az iskolában”.²⁰ Malcolm X emellett direkt kereste a kapcsolatot az Egyesült Államok hidegháborús ellenfeleivel, elsősorban a harmadik világban. George Breitman amerikai kommunista történész ezt úgy fogalmazta meg, hogy Malcolm X néha sajnos kiállt „reakciós” vezetők mellett is,²¹ ám ellenkező élű olvasatban elmondható, hogy Malcolm X szinte válogatás nélkül vette védelmébe a szabad világ ellenségeit. Ghánai beszéde, melyben Kwame Nkrumah véreskezű diktátort méltatta „felvilágosult” és „demokratikus” nézeteiért, csupán egyike volt ezen bal-lépéseinek.²² Jellemző, hogy első lányát Attilah-nak nevezte, önéletrajzában büszkén tette hozzá, hogy „a hunok királyáról kapta nevét, ő rabolta ki Rómát”. Második lánya, Qubilah hasonlóan Kubla kánról kapta nevét.²³ 1963-as beszédében reményét fejezte ki, hogy Allah el fogja hozni „a gonosz fehér ember keresztény, nyugati világának végét”.²⁴

MUSZLIM

Világnézetében komoly változás állt be életének utolsó évében. Ekkor konfliktusba került az Iszlám Nemzetével: hivatalosan túl keményen kommentálta John F. Kennedy amerikai elnök megölését („a puska visszafelé sült el”),

17 MALCOLM X: *The Ballot... I. m.*

18 A kép háttéréhez lásd a *Post What* vizuális popkultúrával foglalkozó oldal összefoglalóját: <<http://post-what.com/2019/02/malcolm-x-pulling-back-curtains-to-peer-out-of-a-window-by-don-hogan-charles/>>

19 MALCOLM X: *Önéletrajz. I. m.* 343.

20 *Uo.* 431.

21 GEORGE BREITMAN: *The Last Year of Malcolm X. The Evolution of a Revolutionary.* Pathfinder, New York, 1967. 63.

22 Malcolm X beszéde a Ghánai Egyetemen. *I. m.*

23 MALCOLM X: *Önéletrajz. I. m.* 337.

24 MALCOLM X: *The Black Revolution.* 1963. június. <<http://malcolmxfiles.blogspot.com/2013/06/the-black-revolution-june-1963.html>>

Állandó keresztűzben
– Malcolm X nyilatkozik
a sajtónak, 1964
(Library of Congress)

azonban még súlyosabb ok volt, hogy Malcolm X fényt derített Elijah Muhammad házasságtörő életmódjára, amely feloldhatatlan ellentmondást jelentett idealista nézetei és a szervezet között.²⁵

1964. március 8-án Malcolm X bejelentette, hogy elhagyja az Iszlám Nemzetét, és a szunnita iszlámra tér át. Ekkoriban szakított korábban vállalt rasszizmusával is: önéletrajzában utalt rá, hogy eddigi előadásai után gyakran beszéltek vele muszlim országokból származó diákok vagy turisták, akik bár méltatták őt, megjegyzéseket tettek téves nézeteire, és biztatták, hogy ismerje

25 MALCOLM X: Önéletrajz. I. m. 432.

Malcolm X-nek létezik óvatos konzervatív méltatása

meg az „igazi iszlámot”. Ez akkoriban szörnyen sértette őt.²⁶ Egy ilyen esetről részletesebb leírás is maradt: 1963 októberében a Berkeley Egyetemen adott elő, az előadása végén pedig két iráni diák lépett oda hozzá: „Malcolm úr, szerintünk remekül beszélt. De mi Iránból jövünk, muszlim országból. A Korán és az iszlám semmit sem mond a fajról”. Egy fültanú szerint Malcolm X egy percen keresztül csak hallgatott, mielőtt elvezették.²⁷ 1964 áprilisában maga is Mekkába látogatott, ahol tapasztalta, hogy „fehér[ek] [...] kék szeműek, szőke hajúak, és mindnyájan testvéreknek éreztük egymást, közös Istenünk tiszteletére utaztunk Mekka felé”.²⁸ Új nevűl az El-Hajj Malik El-Shabazzt választotta, Mekkából írt levelében pedig kijelentette, hogy a közös hit fogja egyesíteni a fajokat és etnikumokat, és hogy a jövő amerikai fehér generációja „az igazság lelki ösvényére léphet”.²⁹ 1964 augusztusában talán először jelentette ki életében, hogy „nem vagyok rasszista”.³⁰

Az Iszlám Nemzete nem tolerálta a soraiból való kilépést és az azt követő nyilvános pálfordulást: mára ismert, hogy a muszlim csoport közvetlen utasítására lőtték agyon Malcolm X-et 1965. februári New York-i előadásán.³¹ Halálát követően Malcolm X világnézetét megkísérelték „kommunistává tenni”, ám a rasszista, azaz modern nézetek háddzson (vagyis valláson) keresztül való megtagadása erre a fából vaskarikát gyártó műveletre kevés lehetőséget adott. Malcolm X-nek létezik óvatos konzervatív méltatása,³² ám érdemes látni – és ennek kapcsán levonni a tanulságokat napjaink amerikai baloldalának mozgásairól –, hogy a Demokrata párt balszárnyának sajtójában reneszánszát élík az 1964 előtti, rasszista Malcolm X-idézetek.³³ Futólag lehet megemlíteni, hogy vállalkozásbarát nézeteinek létezik libertárius szubkultúrája,³⁴ illetve baloldali kritikája is.³⁵

MÉRLEG

Malcolm X mindenekfelett vallásos ember és nacionalista volt, aki a politikai érdekek, világnézetek és szekták örvényei és hullámai közepette próbálta terelgetni népének – „fajának” – hajóját. Russel Kirk neves amerikai konzervatív író nekrológja szerint „a feltörekvő Afrikában államférfi lett volna; Amerikában csak csodabogár lehetett”.³⁶ S bár lehetőségei nem voltak adottak a politikusi kibontakozásra, illetve életében a hierarchia meggyőződéses híve volt, külső tényezőket mégsem volt hajlandó megtúrni népének életében, s ilyen értelemben a nemzeti szuverenitás hívének számított. Ahogyan az önéletrajzában írta: életének vezérelve volt, hogy „bármit is teszek, azt a *magam* módján teszem”.³⁷ ■

26 Uo. 456.

27 Lenni BRENNER: *The Black Civil Rights Movement And Zionism = Black Liberation and Palestine Solidarity*. szerk. Lenni BRENNER – Matthew QUEST, magánkiad. Atlanta. 2013.

28 MALCOLM X: *Önéletrajz*. I. m. 463.

29 Malcolm X levele Mekkából, 1964. április 20. <http://malcolmxfiles.blogspot.com/2013/07/letter-from-mecca-april-20-1964_8547.html>

30 Malcolm X olvasói levele a *The Egyptian Gazette* számára, 1964. augusztus 25. <<http://malcolmxfiles.blogspot.com/2013/07/letter-to-egyptian-gazette-august-25.html>>

31 Az Iszlám Nemzetének frissebb tevékenységéhez és mai amerikai antiszemita hullámban való részvételéhez lásd: VESZPRÉMY László Bernát: Nehezen engedik el az amerikai progresszív mozgalmak az antiszemita Iszlám Nemzetét. *Tett és Védelem Alapítvány*, 2018. április 4. <<https://tev.hu/veszpremy-laszlo-bernat-nehezen-engedik-el-az-amerikai-progressziv-mozgalmak-az-antiszemita-izslam-nemzetet/>>

32 Lásd példának okáért Russel Kirk 2012-ben újranyomatott írását, illetve az izraeli vallásos-nemzeti Ariel Zilber cikkét. Russel KIRK: On Malcolm X [1965] *The Imaginative Conservatie*, 2012. december 14. <<https://theimaginativeconservative.org/2012/12/on-malcolm-x-russell-kirk.html>>; és Ariel ZILBER: An appreciation of Malcolm X. *The Jerusalem Post*, 2016. február 29. <<https://www.jpost.com/Opinion/Lessons-in-leadership-An-appreciation-of-Malcolm-X-446482>>

33 „Malcolm X öröksége [ott van] az összes társadalmi igazságosságért küzdő mozgalomban [...] ott van a Fekete Életék Számítanak [Black Lives Matter] mozgalomban” – írta nemrég a *Time*. <<https://time.com/5778688/malcolm-x-assassination/>>

34 José NIÑO: Malcolm X on property, integration and economic independence. *Mises.org*, 2019. január 25. <<https://mises.org/power-market/malcolm-x-property-integration-and-economic-independence>>

35 Aaron ROSS COLEMAN: Black capitalism won't save us. *The Nation*, 2019. május 22. <<https://www.thenation.com/article/archive/nipsey-killer-mike-race-economics/>>

36 KIRK: I. m.

37 MALCOLM X: *Önéletrajz*. I. m. 333.